

DE LA PREISTORIE LA EVUL MEDIU

CU PRIVIRE LA ISTORICUL CERCETĂRII COMPORTAMENTULUI FUNERAR DIN EPOCA BRONZULUI LA DUNĂREA MIJLOCIE ȘI INFERIOARĂ

ION MOTZOI-CHICIDEANU*

De peste un secol și jumătate, cercetările arheologice au scos la lumină pentru epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară un număr impresionant de descoperiri funerare¹, unele dintre ele reprezentate prin cimitire întinse, cu numeroase înmormântări. Cercetate mai mult sau mai puțin bine, aceste date constituie o bază destul de solidă pentru studiul fenomenului mortuar în milenii IV-II a. Chr., dar, în ciuda acestui fapt, în cele mai multe cazuri, descoperirile funerare au fost tratate fie la modul general, în lucrări de sinteză de mai mare sau mai mică întindere, fie au fost prezentate și discutate separat, pentru anume fenomene arheologice. Aceste studii au fost și sunt importante pentru problema în discuție, dar multe dintre ele, firească, sunt azi depășite de stadiul de documentare, iar pe de altă parte perspectiva, oarecum limitată, a analizei nu le putea permite o viziune de ansamblu. Există însă o serie de contribuții cu încheieri ce pot fi considerate bune câștigate pentru preistoria europeană; dintre acestea se cuvin menționate, chiar dacă se preocupă de regiuni ceva mai puțin apropiate, lucrările lui Ulrich Fischer², Gyula Acsadi și Janos Nemeskeri³, Alexander Häusler⁴ și Margarita Primas⁵, care au contribuit la ordonarea și clarificarea criteriilor metodologice și interpretative în cercetarea fenomenului mortuar în preistoria europeană.

* Cercetător științific principal, Institutul de Arheologie "V. Pârvan", București.

1. Pentru caracterul funerar al unei descoperiri cu resturi osteologice umane depuse intenționat, adică morminte, vezi I. Motzoi-Chicideanu, vocea *Mormânt*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. 3 (M-Q), București, 2000, p. 108.

2. U. Fischer, *Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet*, Vorgeschichtliche Forschungen 15, Berlin, 1956, un deosebit de bun îndreptar metodologic.

3. G. Acsadi, J. Nemeskeri, *History of human life span and mortality*. Budapest, 1970.

4. A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976; Idem, *Præhistorica*, 5, 1989, p. 163-166; Idem, în F. Horst, H. Keiling (Hrsg.), *Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*, Berlin, 1991, p. 41-54; Idem, în P. Roman, M. Alexianu (ed.), *Relations Thraco-Illyro-Hellénique*, București, 1994, p. 25-52; Idem, *ZfA*, 28, 1994, 1, p. 23-61; Idem, *ZfA*, 28, 1994, 2, p. 191-246.

5. M. Primas, *Untersuchungen zu den Bestattungssitten der ausgehenden Kupfer- und frühen Bronzezeit. Grabbau, Bestattungsformen und Beigabensitten im südlichen Mitteleuropa*. BerRGK,

O discuție asupra obiceiurilor funerare trebuie să aibă ca structură de rezistență o adunare de material, studiul acestuia fiind în primul rând o încercare de ordonare, de clasificare, după criteriile proprii descoperirilor funerare, cu totul necesară într-un spațiu și într-o vreme în care grupele culturale tind în ultimul timp să devină aproape tot atât de multe cât cioburile...

Spațiul de lucru este, în bună măsură, legat de extensia teritorială a fenomenelor arheologice din epoca bronzului, cunoscute astăzi pe teritoriul României. Cum însă unele dintre acestea depășesc actualele granițe politice, lărgirea în consecință și a ariei de cercetare se impunea de la sine. Dar această lărgire, pentru a include cât mai mult și mai unitar fenomenele arheologice discutate, nu poate fi făcută în chip cu totul mulțumitor, astfel că, pentru zonele periferice ale spațiului de lucru, limitele trebuiesc stabilite oarecum arbitrar, căutând o cumpănă între limitele naturale și cele arheologice ale unei arii situate, în linii mari, între Marea Neagră, Stara Planina, Dunăre, Tisa și Nistru.

Concret, materialul arheologic este reprezentat prin 1033 de descoperiri cu caracter funerar sau socotite ca atare, corespunzând la aproape 800 de localități, ce se pot plasa într-un interval cronologic începând aproximativ cu a doua jumătate a mileniului IV a. Chr. și până către sfârșitul mileniului II a. Chr.⁶. Numărul lor mare pare să reprezinte o promisiune pentru o bună examinare a comportamentului funerar specific epocii bronzului, dar asta doar la prima vedere, deoarece nu pentru toate calitatea informației de care dispunem astăzi este dintre cele mai bune.

O primă observație care poate fi făcută este aceea privind repartitia cercetărilor pe arii geografice. Spațiul avut în vedere este constituit din zone relativ bine delimitate geo-morfologic, dar și din punctul de vedere al fenomenelor arheologice, fiind constituit din jumătatea răsăriteană a bazinului mijlociu al Dunării și de întregul bazin inferior al aceuiași fluviu. Principalele sale diviziuni sunt constituite din provinciile teritoriului românesc, cărora li se adaugă partea nordică din Bulgaria inclusiv Cadrilaterul, zona de la răsărit de Tisa din Ungaria și, parțial, Voivodina cu Banatul sârbesc din Serbia, iar apoi, în foarte mică măsură, zone restrânse din Slovacia și Ucraina transcarpatică. Cele mai multe descoperiri cu caracter funerar aparținând epocii bronzului sunt înregistrate în Transilvania (193 = 18.68%). Numeroase sunt și cele din Moldova (175 = 16.94%) și din Basarabia (159 = 15.40%). Le urmează, în ordine descrescătoare, descoperirile din Muntenia (112 = 10.84%), Banat (89 = 8.61%), Oltenia (72 = 6.97%) și Dobrogea⁷ (37 = 3.58%). În zona de la răsărit de Tisa și până la frontiera ungro-română sunt înregistrate 89 descoperiri (8.61%), din teritoriul sârbesc 43

58.1, 1977, 1-159; idem, *Gräberfeldanalyse und Siedlungsforschung*. Arch. Suisses Anthr., 43.2, 1979 (1981), 139-150.

6. Cifra de 1033 descoperiri funerare reprezintă suma datelor înregistrate de mine până la finele anului 1995. Astăzi numărul total se apropie de 1100.

7. Pentru Dobrogea am avut în vedere întreaga provincie, de la cursul Dunării și până la malul stâng al râului Kamčea.

(4.16%), din regiunea cuprinsă între Stara Planina și cursul Dunării 23 (2.23%), și câte una din Slovacia (0.10%) și Ucraina transcarpatică (0.10%). Dar această situație nu este decât aparentă, căci în cadrul spațiului de lucru pot fi deosebite trei zone principale: de vest, de sud și de est. Privind în acest ansamblu, situația se prezintă astfel: pentru Zona de vest, incluzând parțial Voivodina și Banatul sârbesc, partea estică a Ungariei, Banatul, Crișana, Transilvania, Slovacia și Ucraina transcarpatică, dispunem de 44.04% din descoperiri, pentru Zona de sud, incluzând regiunea dintre Stara Planina și Dunăre, Oltenia, Muntenia și Dobrogea, avem înregistrate 23.64% din descoperiri, iar pentru Zona estică, incluzând Moldova și Basarabia 32.34%. Dacă avem în vedere că pentru zonele de est și de sud, mare parte din descoperiri sunt cele din tumuli sau aparținând culturilor Noua sau Mnogovalikovaia, dezechilibrul în favoarea zonei vestice apare și mai pronunțat.

În ceea ce privește caracterul cercetării pentru cele 1033 de descoperiri funerare, situația pe ansamblu se prezintă după cum urmează: peste 60% din descoperiri provin din săpături arheologice, sistematice, salvări sau sondaje mai mult sau mai puțin restrânse, circa 37% provin din cercetări de suprafață sau sunt descoperiri fortuite, în vreme ce pentru circa 1% din descoperirile funerare nu se cunosc împrejurările. Din punctul de vedere al contextului arheologic cele mai multe dintre descoperirile funerare sunt cimitirele (34.95%), urmând apoi grupurile de morminte⁸ (32.81%), mormintele izolate fiind ceva mai puține (26.53%). În literatura de specialitate mai sunt menționate și materiale ceramice, cel mai adesea descoperite fortuit și considerate ca aparținând unor inventare funerare distruse (4.94%) și, în sfârșit, foarte puține situații speciale cu oseminte umane sau alte materiale arheologice susceptibile să reprezinte înmormântări (0.77%).

Descoperirile funerare în discuție se eșalonează de-a lungul unei perioade de timp de circa 160 de ani, ce poate fi împărțită în perioade de circa două decenii, cu excepția intervalului 1941-1945, corespunzând celui de al doilea război mondial și scurtului interval dintre anii 1990 și 1995. Nu am făcut aceeași distincție și pentru prima conflagrație mondială, căci rezultatele ultimului război au avut mai multe și mai însemnate consecințe asupra cercetării științifice, indiferent de disciplină, prin instaurarea unor regimuri totalitare în jumătatea răsăriteană a Europei Centrale.

Cea mai veche mențiune pentru o descoperire cu caracter funerar este aceea a unui mormânt de inhumație, descoperit întâmplător prin 1837-1838 la Șișcani, în Vrancea⁹. Începând din această vreme numărul complexelor funerare înregistrate, apărute fie accidental, fie datorită cercetărilor propriu-zise, crește treptat odată cu acumularea experienței în chiar cadrul constituirii arheologiei ca disciplină științifică de sine stătătoare. Într-o primă etapă, de aproape

8. Am diferențiat astfel: între 2-9 morminte = grup de morminte, de la 10 în sus = cimitir.

9. V. Bobi, VranceaStCom, 8-10, 1991, p. 315.

două decenii, descoperirile mortuare au fost făcute cunoscute în principal datorită activității unor colecționari, sau prin descoperiri fortuite. Numărul lor nu este mare (trei) și ca atare ponderea (0.29%) în masa de date nu prezintă importanță, cu atât mai mult cu cât este vorba de morminte izolate, a căror condiție de descoperire este incertă. În această vreme se poate plasa și începutul, deocamdată modest, al preocupărilor arheologice românești, sub influența evoluției remarcabile din Europa Occidentală¹⁰.

Etapa următoare, între 1861-1880, este caracterizată, pentru zona care ne interesează, și prin începutul unei stabilități politice propice apariției și dezvoltării instituțiilor de cultură, vreme în care începuturile arheologiei ca disciplină științifică în România datorează mult personalității lui Al. Odobescu. În această vreme accentul cercetărilor se îndreaptă spre alte perioade de timp, epocii bronzului aparținându-i abia 11 descoperiri funerare (1.06%). Dacă cele mai multe dintre acestea sunt încă fortuite, se înregistrează acum și primele săpături, dintre care mai importante sunt cele de la Ogorodnoe în Bugeac¹¹, continuate ulterior prin anii 1960-1980, și Ocna Sibiului în Transilvania, dar mai trebuie menționate și sondajele din tumulii de la Rusănești în Oltenia și în Bărăgan la Viziru, care deschid seria cercetărilor la această categorie de monumente funerare situate în Câmpia Română. La fel de importante sunt și descoperirile pe Mureșul inferior a mormintelor izolate de la Kiszombor și Periam, ce anunțau încă de atunci monumentele funerare ale grupului Periam-Pecica. Mai trebuie subliniat că în această vreme se fac cercetări și în câteva stațiuni preistorice, ceea ce, pe lângă acumularea de experiență în metodologia săpăturilor arheologice, a permis și o nuanțare a interpretării descoperirilor funerare.

Pentru perioada următoare, de la 1881 la 1900, vreme în care arheologia se consolidase ca disciplină științifică, se cunosc 71 de descoperiri cu caracter funerar (6.87%). Lipsesc încă săpăturile sistematice largi, majoritatea fenomenelor arheologice nu erau încă definite și ca atare interpretările sunt oscilante, ulterior puține fiind confirmate. Merită menționate cercetările, harnice, dar fără o metodologie de cercetare potrivită, ale lui Bodog Milleker, în Banat, care face primele investigații la Banatska Palanka, Dubovac, Gaj, Kovin, Tolvădia, Vatin și Vrșac, fiind astfel puse în circulație numeroase materiale cu ceramică incrustată ce, în bună parte, vor fi ulterior atribuite culturilor Žuto Brdo-Gârla Mare și Cručeni-Belegiš. În Transilvania au loc primele săpături la tumulii din Carpații Apuseni de la Izvoarele și Livezile, ca și primele descoperiri de morminte în ciste de piatră în Țara Bârsei, la Hălchiu și Râșnov. În nordul provinciei încep săpăturile

10. Pentru începuturile arheologiei românești și raportul față de restul continentului european este foarte util studiul lui A. Avram, în A. Avram, M. Ciucă (ed.), *Alexandru Odobescu. Opere, V, Scrieri arheologice, partea I*, București, 1989, p. 10-26. La fel este și prezentarea, chiar dacă foarte succintă, lui M. Babeș, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi românești, I, A-C*, București, 1994, p. 95-99.

11. Pentru a nu mai încărca și mai mult aparatul critic renunț la trimerile pentru localitățile menționate în text, pentru cele mai multe literatură fiind ușor de găsit.

de la Suciul de Sus, iar în Bucovina cele de la Horodnicu de Jos. Tot acum au loc săpături în tumulii din zona de câmpie din stânga Tisei de la Czászárszállás, Devaványa, Tiszaeszlar, în Ungaria, sau în Serbia la Uljma și Vlajkovac. În Muntenia se fac acum descoperirile fortuite de morminte în ciste de piatră din zona Cetățeni, iar în Moldova se remarcă sondajul în tumulul de la Belcești. Dincolo de Prut, în Basarabia sunt continuate săpăturile, mai puțin metodice, dar desfășurate pe scară largă, în tumulii preistorici din zona Tiraspol, sub conducerea soților Stempkovski¹².

În anii imediat următori se continuă cercetările începute, dar strădaniile arheologilor sunt brusc curmate de izbucnirea primului război mondial care avea să schimbe configurația politică a Europei Centrale și răsăritene. Acest fapt explică de ce în perioada 1901-1920 nu putem înregistra decât 44 de descoperiri de monumente funerare ale epocii bronzului, reprezentând un procent de abia 4.25%, puțin semnificativ din punctul de vedere al cantității. Cu toate acestea se cuvin remarcate continuarea săpăturilor în tumulii din zona Debrecen, descoperirile de la Adoni și Apahida, sau mai cu seamă săpăturile întreprinse în cimitirul de la Beba Veche. În sud-estul Transilvaniei se descoperă și alte morminte în ciste din piatră la Brașov, Codlea și Ghimbav, iar în sudul aceleiași provincii încep săpăturile de la Cașolț, ce vor fi continuate după al doilea război mondial. Tot la Brașov a fost descoperit în cartierul Noua micul grup de morminte, care va da apoi numele pentru grupa de la finele epocii bronzului. În Moldova se efectuează acum o săpătură de salvare în tumulul de la Broșteni, iar în Oltenia, pe linia Dunării, prin cercetări de suprafață sau descoperiri fortuite sunt înregistrate câteva alte descoperiri cu caracter funerar. În Dobrogea, chiar în vremea ocupației germane este cercetat un tumul la Constanța-Anadolchioi de către C. Schuchardt. Pentru Muntenia trebuiesc menționate, ca de o însemnătate cu totul aparte, primele cercetări sistematice în stațiunea din epoca bronzului de la Sărata Monteoru, făcute de către Hubert Schmidt în colaborare cu W. Dörpfeld, în continuarea celor mai puțin metodice începute în 1895 de către inginerul german Honzik. În cursul săpăturilor pe Cetățuia de la Sărata Monteoru au și fost descoperite primele înmormântări¹³. De o anume importanță sunt și câteva lucrări apărute în această perioadă, înaintea începerii războiului, dintre care menționez pe cele ale lui B. Milleker¹⁴, M. Vasić¹⁵ și M. Wosinsky¹⁶, care au pus în circulație descoperirile din zona Banatului sau din Serbia.

Reconfigurarea statală după primul război mondial și perioada de stabilitate politică ce i-a urmat au oferit centrelor arheologice din statele Europei sud-estice

12. V. A. Dergačev, *Moldavia i sosednje teritorij v epohu bronzy*, Chișinău, 1986, p. 5-12.

13. H. Schmidt, ZfE 39, 1907, p. 999-1003 și I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, BerRGK 22, 1932 (1933), p. 95.

14. B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás eltti időkben III* (Temesvár, 1906).

15. M. Vasić, RevArch 40, 1902, p. 172-190, cu prima prezentare a cimitirului de la Klicevac și Idem, Starinar 5, 1910, p. 1-207 și Idem, Starinar 6, 1911 (1914), p. 1093, cu prezentarea descoperirilor din stațiunea de la Žuto-Brdo.

16. M. Wosinsky, *Die inkrustierte Keramik der Stein- und Bronzezeit*, Berlin, 1904.

condiții deosebit de favorabile. Acest lucru este vizibil în creșterea numărului de cercetări de teren întreprinse precum și prin apariția unui număr remarcabil de lucrări de specialitate, unele dintre acestea constituind adevărate pietre de temelie cercetărilor ulterioare. În fapt era vorba de rezultatul unor acumulări de experiențe practice și teoretice, de creșterea bazei documentare și formarea unor specialiști, viitori savanți, în centrele academice ale Europei apusene, în special cele germane. Pentru perioada 1921-1940 putem număra 62 de descoperiri funerare aparținând epocii bronzului, ceea ce reprezintă, față de totalul de 1033, circa 6%. Dacă cifra nu este semnificativ de mare, schimbarea calitativă iese în evidență prin numărul mare al cercetărilor sistematice (28), alături de care se pot adăuga sondajele mai restrânse (14) ceea ce înseamnă că mai bine de jumătate din descoperirile mortuare făcute în această perioadă este rezultatul unor săpături metodice, cu înregistrări corecte. Ca o particularitate aparte notăm raritatea descoperirilor mortuare rezultate în urma cercetărilor de suprafață, fapt ce se poate explica prin numărul mic de specialiști preocupați în cea mai mare parte de săpături în obiective mari și mai puțin de cercetarea sistematică a unor zone întinse. Calitatea sporită a rezultatelor este relevată și prin contextul descoperirilor. Din cele 62 de descoperiri 26 sunt cimitire, a căror cercetare va fi continuată în destule cazuri în perioadele următoare, lor li se adaugă 15 grupuri de morminte, ceea ce corespunde raportului privind caracterul cercetării. Dintre descoperirile funerare mai importante făcute în această perioadă aș începe cu grupul de cimitire din zona confluenței Mureșului cu Tisa. Este vorba de necropolele de la Deszk A și F, Hódmeszövásárhely, Kiskundorozsma, Pitváros, Szöreg) și Tiszasziget, cercetate în paralel cu săpături mai mult sau mai puțin restrânse în așezări, prin care a fost pusă în evidență o importantă manifestare arheologică a epocii bronzului, definită chiar în vremea aceea drept cultura Mureș de către J. Banner sau Periam-Pecica de către alții¹⁷. Tot pentru zona de vest se remarcă săpăturile făcute în cimitirele de la Hémadkak, Megyaszó și Rakócsfalva aparținând grupei Füzesabony. La Dunărea de Jos, în Oltenia, au fost începute tot în această vreme săpăturile, e drept nu excesiv de sistematice, în marele cimitir de la Ostrovu Mare, apoi cele de la Balta Verde, tot acum fiind identificate alte două la Dăbuleni și Orlea, acestea fiind printre primele descoperiri funerare, care, în relație cu descoperirile similare din dreapta Dunării din Serbia, au stat la baza definirii grupei Žuto Brdo-Gârla Mare. În Transilvania se continuă descoperirea de morminte izolate aparținând grupei Schneckenberg la Codlea, Hărman. În zona de pustă a Ungariei, la Debrecen au fost cercetați mai mulți tumuli cu morminte atribuite ulterior grupei înmormântărilor cu ocră roșu¹⁸. Prin sondaje restrânse au fost cercetate câteva înmormântări sub tumuli în Oltenia la Cioroiu Nou, Plenița, Suharu, în Muntenia prin săpăturile sistematice de la Gurbănești și Preasna și în Dobrogea printr-o descoperire fortuită la Baia

17. I. Nestor, *Der Stand*, p. 84 și urm., cu termenul Perjamaș-Kultur.

18. N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.-16. Jahrhunderts v. u. Z.*, Budapesta, 1968, p. 16-21.

și un sondaj la Casimcea. Foarte însemnate sunt însă cele din dreapta Dunării, în Bulgaria, la Țarevbrod, Kalugerița, Kiulevța și Madara¹⁹. În Moldova au fost făcute, fortuit, primele descoperiri de morminte aparținând grupei Amforelor Sferice la Cut și Șcheia. Deosebit de importante pentru această perioadă sunt săpăturile sistematice de la Sărata Monteoru, reluate de I. Andrieșescu împreună cu I. Nestor, fiind descoperite în continuare și alte înmormântări dispuse aparent în trei zone funerare situate în imediata vecinătate a așezării de pe Cetățuie, la rândul ei cercetată cu același prilej, care au primit ulterior denumirile Cimitirul 1, 2 și, respectiv, 4²⁰. Tot pentru această perioadă este menționat un mormânt izolat, atribuit ulterior, cu rezerve, culturii Tei, descoperit la București și din al cărui inventar se presupune că ar fi făcut parte o spadă din bronz. O bună parte din descoperirile perioadei 1921-1940 au fost publicate prin intermediul unor rapoarte de săpături cum sunt cele ale lui A. Bărcăcilă pentru Ostrovu Mare²¹, J. Banner pentru înmormântările de pe Tisa inferioară²², Ecaterina Dunăreanu-Vulpe pentru cimitirul de la Poiana²³, D. Popescu pentru tumulul de la Casimcea²⁴. Dar ceea ce a dat caracteristica principală acestei perioade este apariția unor lucrări de reală importanță pentru înțelegerea fenomenelor arheologice ale epocii bronzului. Deși astăzi de mai puțină utilitate pentru studiul mileniilor 4-2 a. Chr., lucrarea lui Vasile Pârvan, *Getica*, apărută al 1926 a jucat un rol important în orientarea noii generații de specialiști români. Pornind de la o interpretare istoricistă, astăzi tot mai criticată, dar care la vremea aceea era cu totul firească, lucrarea lui Pârvan a preluat sistemul cronologic al lui Reinecke și a încercat o interpretare a epocii bronzului și a fierului în ceea ce de atunci s-a numit "spațiul carpado-dunărean". Dacă tonul moderat al lui Pârvan era încă de atunci evident, epigonii lui l-au depășit, multe din interpretările excesive ulterioare susținând că au pornit de la *Getica*. În 1929 apărea lucrarea englezului V. G. Childe, dedicată arheologiei preistorice în bazinul Dunării²⁵. Contribuția principală a lui Childe a constat în corelarea metodologiei de datare a lui Reinecke cu datele de ordin stratigrafic obținute în urma săpăturilor în așezările multistrat, dintre care locul principal în viziunea lui Childe îl ocupa așezarea de la Tószég.

19. Vezi pentru toate I. Panayotov, *Jamnata kultura v bălgarskite semi*, Razkopki i proučvani-ja 21, Sofia 1989.

20. I. Nestor, în Raport MNA, 1944, p. 20-25.

21. A. Bărcăcilă, *Dacia* 1, 1924, p. 280-296.

22. J. Banner, *Dolgszeged* 4, 1928, p. 148-243; idem, *Dolgszeged* 5, 1929, p. 52-81; idem, *Dolgszeged* 12, 1936, p. 251-276; idem, *Dolgszeged* 13, 1937, p. 50-77; idem, *Dolgszeged* 14, 1938, p. 191-200.

23. Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Dacia* 5-6, 1935-1936, p. 151-167.

24. D. Popescu, *Dacia* 7-8, 1937-1940, p. 85-91.

25. V. G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929. Foarte interesantă este discuția asupra elementelor marxiste din concepția lui Childe la R. Hachmann, în J. Lichardus (Hrsg.), *Die Kupferzeit als historische Epoche*, I, Saarbrücken Beiträge zur Altertumskunde, 55, Bonn, 1991, p. 699-713.

Dar pentru arheologia preistorică românească principala lucrare rămâne *Der Stand der Vorgeschichtsforschungen* a lui Ion Nestor, apărută în 1933. În afara unei discuții critice deosebit de pertinente asupra sistemelor cronologice ale lui Reinecke, Miske și Childe, Nestor a definit, pe baza unei juste ordonări a documentării existente la acea dată, și principalele culturi/grupe ceramice ale epocii bronzului din România: Coțofeni, Glina, Otomani, Periam-Pecica, Wietenberg, Tei și Monteoru. Cu aceeași ocazie a discutat, succint pe măsura materialului disponibil, mai multe înmormântări tumulare din Transilvania – Vladhaza, Cărpiniș, Izvoarele, Ocland – și Oltenia – Plopșor, Plenița și Perișor – , cărora le-a adăugat și pe cele de la Anadolchioi și Hamangia, din Dobrogea. Comentând asupra unora din vederile lui Childe privind relația dintre mormintele tumulare din Rusia și cele din pusta ungară, Nestor a atras încă de atunci atenția asupra riscului de a judeca în bloc toate aceste morminte sub tumuli, asupra necesității de a stabili caracteristicile lor proprii înaintea unor aprecieri generale²⁶. Dacă una dintre încheierile lui I. Nestor li se poate reproșa, eventual, că, în confruntare cu documentarea de astăzi mult sporită, nu mai sunt viabile, direcțiile de cercetare, definițiile unor grupe culturale au rămas ca bunuri definitiv câștigate, prin aceasta lucrarea lui Nestor fiind cea care a condiționat hotărâtor arheologia românească pentru întregul secol XX. Pentru preistoria ardeleană o serie de date privind descoperiri cu caracter funerar și discuția lor în cadrul general al evoluției arheologice, așa cum era înțeleasă atunci, se găsesc în lucrarea lui H. Schroller²⁷. Trebuie subliniat că multe din considerațiile lui Schroller își păstrează valabilitatea, chiar dacă unele încheieri ale sale au fost ulterior amendate. Un câștig remarcabil pentru documentarea privind comportamentul funerar al epocii bronzului la Dunărea Mijlocie îl constituie apariția lucrării lui von Tompa²⁸, cu care ocazie sunt puse în circulație, e drept, mai puțin metodic, rezultatele săpăturilor din marile cimitire ale grupei Fűzesabony de la Hernadkak și Megyaszó. În continuarea unor preocupări mai vechi, menționând unele descoperiri mortuare ale epocii bronzului din dreapta Oltului²⁹, în 1939 a apărut cunoscuta lucrare a lui D. Berciu, dedicată preistoriei din Oltenia³⁰. Larg citată până în ziua de astăzi, lucrarea respectivă încerca o ordonare pe baza datelor disponibile la vremea aceea, repetând însă în cea mai mare parte încheierile lui I. Nestor. De o importanță aparte sunt o serie de descoperiri funerare cum sunt cele de la Suharu, sau cimitirele de la Ostrovu Mare, Balta Verde și primele mențiuni pentru complexe funerare la Cârna, care atrăgeau deja atenția asupra înmormântărilor Gârla Mare la Dunărea de Jos.

26. Nestor, *op. cit.*, p. 68-69.

27. H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933. Vezi recenzia lui I. Nestor din PZ, 23, 1933, p. 364-369.

28. F. V. Tompa, BerRGK 24-25, 1934-1935, p. 27-127.

29. Idem, ArhOlt, 65-66, 1933; idem, Institutul de arheologie olteană, Memorii XXIII, 1934.

30. D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.

Perioada celor două decenii de dinaintea celui de al doilea război mondial se poate caracteriza prin efortul unor cercetători de a redacta lucrări de sinteză privind preistoria unor regiuni mai mult sau mai puțin întinse, ca expresie a unui efort de valorificare a datelor materiale, a unui efort de ordonare, de constituire a unor modele teoretice, dintre care unele vor deveni ulterior, asemenea lucrării lui I. Nestor, studii de referință pentru cercetările viitoare. Pentru spațiul avut în vedere merită citate măcar lucrările lui J. Schranil³¹, J. Eisner³², P. Patay³³ sau K. Willvonseder³⁴. Lor li s-au adăugat și unele rapoarte sau studii cu caracter monografic, deosebit de importante, cum sunt raportul amplu asupra cimitirelor de la Gemeinlebar n a lui J. Szombathy³⁵, lucrarea de mare întindere a lui W. A. Heurtley privind descoperirile din Macedonia³⁶, și, desigur, excepționala contribuție a lui G. Karo³⁷ asupra mormintelor-put miceniene.

Sfârșitul războiului a adus, mai cu seamă pentru spațiul în discuție, o serie întreagă de schimbări între care de o importanță aparte sunt cele datorate noilor configurări de frontiere. Provinciile întregi, sau regiuni întinse aflate înaintea războiului sub autorități legate de tradițiile central-europene au trecut sub administrație sovietică, ceea ce a însemnat o rupere și din punctul de vedere al cercetării științifice, o izolare ce a devenit, cu timpul, tot mai pronunțată. Instaurarea regimurilor comuniste a afectat grav cercetarea științifică în general, iar prin ostilitatea față de Europa Occidentală, ale cărei tradiții de cercetare nu au fost afectate de război, libera circulație a informației a fost grav amputată. Totodată a fost impusă o metodologie bazată pe materialismul istoric și dialectic, socotite ca singure modele teoretice valabile pentru interpretare, mai cu seamă în științele sociale. În primele două decenii caracteristica a fost dată de sovietizarea, foarte intensă mai cu seamă în anii de debut ai perioadei 1946-1966. Ca urmare a presiunii ideologice, deseori interpretările erau forțate, rezultatele cercetărilor arheologice trebuind să aducă noi și noi argumente în favoarea tezelor marxist-leniniste³⁸.

31. J. Schranil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin-Leipzig, 1928.

32. J. Eisner, *Slovensku v praveku*, Bratislava, 1933.

33. P. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, Budapeste, 1938.

34. K. Willvonseder, *Die Bronzezeit in Österreich*, Wien-Leipzig, 1937.

35. J. Szombáthy, *Prähistorische Flachgräber bei Gemeinlebar n in Niederösterreich*, RGF 3, Berlin, 1929.

36. W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1938.

37. G. Karo, *Schachtgräber von Mykenae*, Berlin, 1930 (1933).

38. V. de pildă acad. M. Roller, SCIV 1, 1950, 1, p. 155-171; apoi editorialul *Importanța istorică a lucrărilor Tovarășului Stalin pentru studiul societății din stadiul comunității primitive și din stadiul sclavagist*, SCIV 2, 1951, 1, p. 1-18; *Cuvânt înainte din Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. V, unde se afirmă: «În această privință, Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la Congresul al II-lea al Partidului, prezentat de tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej, arată că "o sarcină de mare răspundere stă în fața istoricilor noștri, aceea de a elabora, cu forțele unui larg colectiv de cercetători științifici, o Istorie a României care să sintetizeze, de pe pozițiile Invățături marxist-leniniste, tot ce s-a realizat la noi pe tărâmul științei istorice și să însemne un pas înainte în dezvoltarea acestei științe, îndeosebi în soluționarea unor probleme de bază ale istoriei noastre...".

La prima vedere numărul mare de descoperiri poate crea aparența unui climat propice cercetării arheologice. Dar nu trebuie uitat că multe din săpăturile executate în acea vreme se datorau ritmului așa zisei industrializări socialiste sau agriculturii tot mai intensive care au avut ca rezultate și distrugerea unor obiective arheologice³⁹. Între 1946-1966 se înregistrează 234 de noi descoperiri funerare ce pot fi atribuite epocii bronzului. Dintre acestea aproape jumătate au fost făcute în cadrul unor săpături sistematice (116 = 49.57%), lor adăugându-li-se salvările și sondajele (33 = 14.11%, respectiv 13 = 5.55%). Ceva mai mult de un sfert provin din descoperiri fortuite (60 = 25.65%) și doar o duzină (12 = 5.12%) sunt rezultatul unor cercetări de suprafață. Nu de puține ori au fost reluate cercetări mai vechi în obiective de primă importanță cum ar fi cele de la Sărata Monteoru sau Cârna, ca să nu dau decât două exemple. În ceea ce privește contextul acestor descoperiri remarc numărul mare de cimitire (85 = 36.32%) sau grupuri de morminte (88 = 37.60%), care împreună depășesc cu mult jumătate din numărul total. Mormintele izolate, apărute fie fortuit, fie în cadrul unor cercetări în alte obiective, sunt în număr destul de mare (55 = 23.5%). Este evident că, în ciuda dificultăților de ordin politic, baza documentară a sporit substanțial în perioada 1946-1966, atât cantitativ cât și calitativ, cu atât mai mult cu cât tot acum erau cercetate intens și stațiuni ale grupelor epocii bronzului, fiind aduse numeroase și importante contribuții la cunoașterea acestora.

Cele 234 de noi descoperiri funerare ale epocii bronzului făcute în perioada 1946-1966 nu sunt situate uniform în spațiu. Se poate lesne observa că punctele în care au fost făcute aceste descoperiri se concentrează în anumite zone, fapt determinat de caracterul cercetărilor adesea în relație cu proiecte industriale sau de îmbunătățiri funciare. Cu toate acestea numărul mare de cercetări a avut ca principal rezultat o cunoaștere mai largă, uneori fiind identificate și grupe culturale necunoscute sau mai puțin documentate până atunci.

În această perioadă au fost cercetate mai multe complexe funerare atribuite, la vremea aceea, grupei "înmormântărilor cu ocră". În Basarabia, unde astfel de monumente au fost cercetate cu predilecție, se disting cele de la Borisauca, Bolgrad, Glubokoe, Nerušaj sau Valea Perjei. În Moldova trebuiesc menționate cele de la Corlăteni, Glăvăneștii Vechi, Holboca, Larga Jijia, Stoicani, Șuletea și, mai cu seamă, Valea Lupului. În Dobrogea pot fi notate cele de la Baia, Hârșova și Piatra Frecăței, iar în Muntenia movilele de la Gherăseni și cea, exemplar cercetată, de la Smeenii. În Oltenia au fost cercetate asemenea movile la Plenița și Verbița. Tot în Oltenia se înregistrează în această perioadă și săpăturile în tu-

39. Este bine de menționat că, cel puțin pentru România, s-a creat o rețea instituțională în care alături de Institutul de Arheologie din București, transformat în 1956 din vechiul Muzeu Național de Antichități, au mai apărut institutele de la Iași și Cluj, apoi o sumedenie de muzee regionale și raionale care, încadrate cu specialiști cu mai multă sau mai puțină pregătire, au contribuit la "avântul" aparent al cercetării. Nu de puține ori campaniile de săpături au fost determinate de uriașe construcții industriale sau de alte asemenea proiecte cum au fost Hidrocentrala de la Bicaz sau cea de la Porțile de Fier și mai puțin de nevoile reale ale cercetării. O situație oarecum similară a existat și în Basarabia, în special pe cursurile Prutului și Nistrului.

muli de un caracter oarecum insolit de la Milostea. În Bulgaria au fost cercetați tumulii de la Kavarna, Placidol II și Tărnava, iar în Serbia movila de la Voiloviča, în apropiere de Belgrad. În Transilvania a fost cercetat printr-o săpătură de salvare un asemenea tumul la Câmpia Turzii în anul 1963, săpături reluate ulterior, iar în Ungaria tumulii din zonele localităților Balmasújváros și Nagyheges, în anul 1966 fiind începute săpăturile din câmpul de tumuli de lângă Ketegyháza. În ceea ce privește aceste cercetări trebuie subliniat că pentru toate atribuirea era făcută după un model fix, acela al "mormintelor cu ocră" singurele diferențieri fiind făcute după tipul de groapă. Ulterior, după definirea grupei ceramice Mno-govalikovaia pentru bronzul mijlociu din Ucraina și Rusia, multe dintre descoperirile funerare din tumulii din Basarabia, dar și din Moldova au fost atribuite acesteia. Pe de altă parte, grupa înmormântărilor tumulare cu ocră era socotită ca aparținând în întregime începutului epocii bronzului, toate aceste morminte fiind socotite *grosso modo* ca anterioare culturilor clasice ale epocii bronzului de la Dunărea de Jos. Tot în această perioadă a fost săpată marea necropolă de la Brăilița, cu peste 250 de morminte, ce par a se eșalona de-a lungul vremii de la începuturile epocii bronzului până către perioada mijlocie a epocii. Din păcate, cimitirul de la Brăilița a rămas și până astăzi inedit.

În 1955 a fost descoperit la Piatra Neamț un mormânt de inhumație triplu, atribuit, pe baza cistei de piatră în care se găseau scheletele, culturii Amforelor Sferice. După doi ani, în 1957 la Dolheștii Mari este descoperit un grup de alte asemenea morminte, ceea ce a permis deschiderea cercetării asupra acestor monumente, cărora li s-au mai adăugat cele de la Băcești, Bârgăoani, Calu și Șerbești.

În partea de sud-vest a ariei în discuție se remarcă un grup de cimitire cum sunt cele de la Belegiș, Belgrad-Karaburma, Bobda, Cruceni, Ieandza și Oreșac, cu numeroase morminte cu inventare relativ bogate, atribuite ulterior grupei Belegiș. Tot pe cursul Dunării se continuă cercetările în cadrul grupei Gârla Mare în cimitirele de la Korbovo, Moldova Veche, Oreșac, Surcîn, odată cu reluarea în 1955 a cercetărilor de la Câma/Dunăreni. În zona de confluență a Tisei cu Mureșul au fost cercetate intens cimitirele de la Mokrin și Battonya, în cazul acestuia din urmă săpăturile fiind continuate și după 1966. Pentru grupa Otomani-Füzesabony au fost cercetate acum cimitirele de la Gelej, Tiszafüred, Streda nad Bodrogom, Pir, grupurile de morminte de la Berea, Otomani, din așezarea de la Sălacea și Tiream, cărora li se mai pot adăuga mai multe descoperiri izolate, toate la un loc constituind împreună cu cele cercetate în perioadele anterioare o solidă bază de lucru privind comportamentul funerar al acestei deosebit de importante culturi a epocii bronzului. Tot culturii Otomani i-a fost atribuit inițial și cimitirul de la Ciumești. Tot în spre vest și sud-vest se plasează marele cimitir de la Tapé, cu peste 600 de morminte și cele de la Idoș și Mezőcsát atribuite grupei Hügelgräberkultur. În Transilvania au fost cercetate acum câteva cimitire și grupuri de morminte ale culturii Wietenberg cum sunt cele de la Bistrița, Iernut și cel biritual de la Sibîșeni, ca și morminte izolate cum sunt

bunăoară cele de la Archiud, Laslea sau Giurtelecu Șimleului. Pentru cultura Monteoru se pot nota în această vreme continuarea cercetărilor în cimitirele din jurul stațiunii eponime, ca și descoperirea unui complex de cult situat în punctul *Poiana Scorușului*, cu un caracter special, apreciat, în ciuda faptului că nu a putut fi cercetat decât parțial, drept "*rug funerar*"⁴⁰. Tot în această vreme încep și săpăturile în ceea ce avea să devină în cursul vremii cel mai întins cimitir monteorean, la Cândești, în zona de curbură a Carpaților. Către nord-vest a fost cercetat acum și tumulul de la Medieșu Aurit aparținând culturii Suciului de Sus. Pentru cultura Noua în această perioadă se remarcă săpăturile întreprinse în marele cimitir de la Trușești, apoi în necropolele de la Doina, Hilișeu-Crișan, Holboca și Probota în Moldova, în Basarabia la Bădragii Vechi, iar în Ardeal cele de la Morești și Teiuș, alături de alte multe grupuri de câte 2-3 morminte, sau descoperiri funerare izolate.

Rezultatele cercetărilor întreprinse în această vreme au fost făcute publice prin rapoarte, de obicei puțin detaliate. Se remarcă în primul rând seria rapoartelor asupra săpăturilor de la Sărata Monteoru⁴¹, care au rămas multă vreme singurele surse de informații privind importantul sit arheologic. O parte din scheletele descoperite la Sărata Monteoru precum și cele din cimitirul de la Poiana au făcut obiectul unui studiu antropologic⁴² a cărui utilitate nu poate fi pusă la îndoială. Tot acum cunoștințele privind comportamentul funerar monteorean sunt completate prin publicarea cimitirului de la Balintești-Cioinagi⁴³ ca și a unor morminte din așezarea de la Poiana⁴⁴. De o deosebită importanță sunt cele câteva rapoarte privind săpăturile de la Verbicioara⁴⁵ urmate de un studiu asupra acestei culturi⁴⁶ identificată abia din 1949. Cercetările din Oltenia au fost prezentate în câteva rapoarte privind descoperirile de tip Gârla Mare⁴⁷, completate și prin prezentarea cimitirului de la Klicevac, din Serbia⁴⁸. Dar contribuția principală privind obiceiurile funerare ale culturii Gârla Mare rămâne și până astăzi monografia lui V. Dumitrescu⁴⁹, prin care este publicat în detaliu binecunoscutul cimitir de la Cârna, lucrare de referință și astăzi. În mormântările în ciste din piatră aparținând complexului Amforelor Sferice, descoperite în nordul

40. Cel mai recent la E. Zaharia, L. Bârzu, *Materiale*, Serie Nouă, 1, 1999 (2000), p. 41-58.

41. Nestor și colab., SCIV 1, 1950, 1, p. 54 și urm.; I. Nestor și colab., SCIV 4, 1953, 1-2, p. 81-82; I. Nestor, E. Zaharia, SCIV 6, 1955, 3-4, p. 497-513; I. Nestor, E. Zaharia, *Materiale* 4, 1957, p. 187-194; E. Zaharia, A. D. Alexandrescu, SCIV 2, 1951, 1;

42. C. Maximilian și colab., *Sărata Monteoru. Studiu antropologic*, București, 1962.

43. E. Zaharia, *Dacia NS*, 7, 1963, p. 139-176.

44. R. Vulpe, SCIV 3, 1952, 1, 191-230.

45. D. Berciu și colab., SCIV 1, 1950, 1, p. 103-107, 112-113; D. Berciu și colab., SCIV 2, 1951, 1, p. 232-239; D. Berciu și colab., SCIV 3, 1952, 1, p. 141-179; D. Berciu și colab., *Materiale* 3, 1957, p. 179-188.

46. D. Berciu, *Dacia NS*, 5, 1961, p. 123-161.

47. D. Berciu, *Materiale* 1, 1953, p. 589-691; mai cu seamă amplul raport asupra cercetărilor mai vechi și mai noi de la Balta Verde și Gogoșu cf. D. Berciu, E. Comșa, *Materiale* 2, 1956, p. 251-489.

48. M. Vasić, *Starinar NS*, 3-4, 1952-1953, p. 1-16.

49. V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, 1961.

Moldovei au fost prezentate în câteva rapoarte⁵⁰ cărora le-a urmat un prim studiu de detaliu⁵¹ în care se discutau aceste monumente pentru prima oară în arheologia românească.

Mulțimea rapoartelor, de mai mare sau mai mică întinșiere, nu mulțumește însă decât la o socoteală primară, la o primă vedere. În ciuda importanței evidente a descoperirilor funerare, cel mai adesea rapoartelor directe de săpătură le lipseau elemente cu totul esențiale. Este vorba în primul rând de planurile cimitirelor, atât cât au fost cercetate, deseori unele înmormântări fiind doar menționate în text, fără planuri, cu descrieri sumare, ca să nu zic insuficiente. Inventarele au fost și ele publicate selectiv, nu numai în ceea ce privește ilustrația, dar și în descrierea mormintelor. Era evidentă o lipsă de metodă care a afectat cercetarea. Și aceasta cu atât mai mult cu cât multe din rapoartele sumare publicate în anii 1945-1966 au rămas și până astăzi singurele izvoare, în ciuda interpretărilor pretențioase, care nu au lipsit cu totul. Fac excepții rapoartele monografice ca cele destinate cimitirelor de la Cârna, Streda nad Bodrogom, Bistrița și alte câteva, în vreme ce pentru grupe cum sunt Monteoru sau Noua, a mai trebuit așteptat multă vreme pentru a dispune de rapoarte complete. Cu deosebit de puține excepții tratarea problemei înmormântărilor s-a făcut în primul rând pentru a servi periodizărilor unora sau altora dintre grupele culturale cunoscute, eforturile către înțelegerea fenomenului mortuar fiind încă timide. De altfel, în condițiile în care teoria marxistă preindea a deține cheile tuturor problemelor preistoriei era dificil de a se întreprinde o cercetare susceptibilă a răsturna valorile sacrosancte ale vremii. Din punctul de vedere al interpretării se foloseau încă scheme fixe, de genul celei al lui Gorodțov, încadrările cultural-cronologice utilizau, la rândul lor, scheme ce deveneau pe zi ce trece tot mai caduce. Dar cu toate lipsurile publicațiilor, se poate reține cantitatea mult sporită a documentației publicate, interesul crescând pentru cercetarea monumentelor funerare ale epocii bronzului și nu numai.

Din punct de vedere metodologic un loc cu totul aparte îl ocupă sinteza lui U. Fischer⁵². Având în atenție zona mijlocie a Germaniei, Fischer s-a ocupat pe larg de descoperirile funerare ale grupelor culturale considerate, la vremea aceea, neolitice târzii sau aparținând bronzului timpuriu, între care Cultura Amforelor Sferice, Aunjetitz, Glockenbecher, diferite grupe șnurceramice etc. Începând cu discuția problemei comportamentului funerar, a izvoarelor arheologice, metodologiei și terminologiei, Fischer a discutat pe categorii structurale întreaga masă de documente arheologice. Pentru fiecare grupă descoperirile mortuare sunt discutate după aria ocupată, desfășurarea în timp, elemente de structură exterioră și interioară, modalitățile de tratare a cadavrelor ca și a dispunerii lor în

50. M. Dinu, *Materiale* 6, 1959, p. 213-220; idem, *Materiale* 7, 1961, p. 121-129.

51. Idem, *ArhMold* 1, 1961, p. 43-64.

52. U. Fischer, *Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet. Studien über neolitische und früh-bronzezeitliche Grab- und Bestattungsformen in Sachsen- Thüringen*, *Vorgeschichtliche Forschungen* Heft 15, Berlin, 1956.

morminte, cu o atenție aparte acordată variantelor, tipuri de morminte singulare, duble sau colective, inventare, relația cu diagnosticul antropologic, cu scurte excursii privind probleme de sociologie, discutând și așa numitele Fürstengräber. În felul acesta cartea lui U. Fischer poate fi socotită pe bună dreptate una dintre primele lucrări solid alcătuite metodologic și tratând comportamentul funerar, chiar dacă nu a atras imediat atenția, nu au fost urmate direcțiile sale de cercetare. În ceea ce privește orientarea generală către interpretări de ordin cronologic și nu numai, o mare influență a avut lucrarea lui R. Hachmann⁵³, după care s-au modelat multe dintre periodizările și interpretările fenomenelor epocii bronzului pentru spațiul avut în vedere, mai cu seamă relația cu civilizația miceniană. Apariția în 1960 a Tratatului de Istorie al României a adus, pentru spațiul românesc, o serie de precizări privind peisajul arheologic al epocii bronzului⁵⁴, fiind propusă în termeni clari o periodizare tripartită conform căreia începuturile epocii bronzului erau marcate de constituirea fenomenului Glina, iar sfârșitul de evoluția complexului Noua. În ceea ce privește intervalul dintre sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului, se considera că a existat o "perioadă de tranziție", a cărei principală manifestare o constituia cultura Coțofeni. Acest model teoretic a fost iar utilizat de către arheologia românească, deși pentru spațiile învecinate existau modele diferite, unele substanțial, în special din punctul de vedere al cronologiei absolute propuse. În ceea ce privește comportamentul funerar al epocii bronzului s-a făcut cu această ocazie o primă trecere în revistă a acestora pentru fiecare grupă culturală cunoscută atunci, inclusiv noile grupe definite cum sunt Verbicioara și Costlșa.

Pentru perioada 1967-1989 este mai dificil de stabilit o cifră exactă a descoperirilor funerare ale epocii bronzului. În mare măsură unele dintre acestea sunt rezultatul continuării săpăturilor începute mai înainte. În general se poate vorbi de o cifră de peste 400, iar pentru acelea la care anul efectuării poate fi precizat se poate da cifra de 388. Pornind de la aceasta, cu rezervele cuvenite, se constată că cele mai multe sunt descoperiri făcute în cadrul săpăturilor sistematice (216 = 55.67%), urmate de salvări (59 = 15.20%) și sondaje (10 = 2.57%), în vreme ce descoperirile fortuite (60 = 15.46%) și cele făcute în urma cercetărilor de suprafață (43 = 11.08%) abia dacă depășesc un sfert. Numărul mare al cercetărilor sistematice se datorează unei continue consolidări a rețelei instituționale – institute, muzee, catedre de specialitate – , cu o creștere corespunzătoare a numărului de specialiști. Această vreme poate fi caracteriată prin apogeul național-comunismului care, deși dispare brusc ca regim politic la finele perioadei, și-a transmis, din păcate, și astăzi multe din comandamentele sale în ceea ce privește cercetarea istorică sau arheologică. Fără îndoială, majoritatea specialiștilor nu a aderat la ceea ce ordonau documentele de partid, dar nu trebuie pierdute din vedere presiunea ideologică, izolarea față de Occident și, prin

53. R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und süd-öst europäische Beziehungen*, Hamburg, 1957.

54. I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 90-113, 114-132.

acestea, autismul tot mai pronunțat al cercetării⁵⁵. O expresie a presiunii național-comuniste în căutarea unei identități naționale milenare, având printre alte rezultate și o aparentă distanțare de URSS a constituit-o, într-o anumită măsură, înființarea prin decretul prezidențial nr. 256 din 6 Iulie 1979 a Institutului de Tracologie⁵⁶ devenit cu timpul forul pasionaților tracismului incondițional. Din acest moment, ignorându-se faptul că problema indoeuropeană este în primul rând o problemă de ordin lingvistic și că arheologia nu are instrumentele necesare pentru a o soluționa, toate încercările în acest sens sfârșind prin eșecuri, s-a exagerat importanța așa numitei "indoeuropenizări"⁵⁷ socotită uneori a fi început încă din neolitic, iar culturile arheologice ale epocii bronzului din România și zonele imediat învecinate au fost considerate tot mai mult ca fiind tracice în ciuda faptului că nici până astăzi nu dispunem de monumente de limbă.

Numărul mare de cercetări sistematice a dus și la o creștere calitativă corespunzătoare a izvoarelor privind comportamentul funerar al epocii bronzului. Astfel, aproape trei sferturi din descoperirile funerare aparțin unor cimitire (148 = 38.15%) sau grupuri de morminte (136 = 35.05%), în vreme ce mormintele izolate abia ating un sfert (94 = 24.22%), pentru descoperirile incerte cifrele fiind cu totul neglijabile (materiale ceramice – 4 = 1.03%, varia – 6 = 1.54%). Deosebit de numeroase sunt cercetările făcute în tumulii din Basarabia, cum ar fi cele de la Balaban, Bogatoc, Cimișlia, Cazaclia, Ostrovnoe, Vinogarovka, în care, în afara mormintelor cu ocră, în această vreme sunt identificate și înmormântări ale nou definitei grupe Mnogovalikovaia. În Dobrogea deosebit de importante sunt movilele de la Chilia Veche, Mihai Bravu, Murighiol sau Nalbant, în care au fost identificate morminte aparținând variantei Bugeac a culturii lamnaia. În Moldova au fost cercetate movilele funerare de la Erbiceni și Fălcui, iar în Muntenia cele de la Vitănești și Săndulița. În sudul Dobrogei au avut loc în această vreme săpăturile de la Belogradec, Placidol I, Poručik Geșanovo și Žeglarc-Orleak, care s-au adăugat mai vechilor descoperiri din Cadrilater și din nordul Bulgariei de astăzi. Tot grupei "în mormântărilor cu ocră" le-au fost atribuite și cele descoperite în tumulii de la Mokrin, Novi Knezevac și Perlez, în Banatul sârbesc, iar în pusta maghiară, alături de continuarea săpăturilor la Ketegyhaza, s-au mai făcut cercetări și în alte movile funerare la Püspökladány.

În ceea ce privește publicarea descoperirilor funerare între 1967-1989 au apărut numeroase rapoarte mai mult sau mai puțin detaliate. Trebuie amintite cele două cimitire ale epocii bronzului de la Zimnicea, publicate de A. D. Alexandrescu⁵⁸, ambele introducând în circuitul științific descoperiri de referință. Cimi-

55. Un exemplu de "îndreptar" pentru cercetarea arheologică în *Message du Président de la République Socialiste de Roumanie, Nicolae Ceaușescu*, în R. Vulpe (ed.), *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, I, București, 1980, p. 7-8.

56. D. Berciu, în *Symposia Thracologica* 7, 1989, p. 15-20, unde se și începe cu afirmația: "Moștenirea tracică – transmisă prin filieră geto-dacică, daco-romană și romanică – stă la temelia ființei etnice și spirituale a poporului român".

57. O influență în parte nefastă a avut-o și lucrarea Marijei Gimbutas, *Bronze age cultures in Central and Eastern Europe*, Haga, 1965.

58. A. D. Alexandrescu, *Dacia* N 17, 1973, p. 77-97.

tirul de la Morești a fost publicat în întregime de către K. Horedt⁵⁹, apoi cele de la Deva și Tâmbava au fost publicate de I. Andrițoiu⁶⁰, iar cel de la Archiud de către G. Marinescu⁶¹, completându-se astfel cunoștințele privind comportamentul funerar al comunităților Noua din Ardeal. O contribuție importantă a reprezentat-o publicarea de către E. Comșa și, respectiv, L. Bâzru, a cimitirelor 3 și 4 de la Sărata Monteoru⁶², în special ultima lucrare în care s-a încercat și o analiză în sens paleosociologic, chiar dacă cu rezultate discutabile. Din păcate despre cimitirul de la Cârdești nu au apărut decât lucrări cu teme parțiale⁶³, uneori extrem de confuz prezentate și un raport general⁶⁴ despre care putem să spunem că este chiar foarte general. Rezultatele cercetărilor întreprinse în importanta necropolă tumulară de la Lăpuș au făcut publice, din păcate, printr-o lucrare de circulație restrânsă dar care are totuși meritul de a aduce pe masă importante date pentru înțelegerea deosebit de complexului comportament funerar al comunităților Suci de Sus⁶⁵. Trebuie semnalat și raportul privind săpăturile în tumulii de la Cotârgaci⁶⁶, din nordul Moldovei, unde sunt semnalate înmormântări aparținând mai multor etape ale epocii bronzului, cu o serie de particularități. Dintre rapoarte de săpături mai importante din această perioadă sunt cel privind cimitirul, socotit pe atunci ca aparținând culturii Otomani, de la Ciumești, cel privind descoperirile funerare din zona Careiului precum și cimitirul de la Cruceni. Pentru Basarabia pot fi citate lucrările lui V. A. Dergacev⁶⁷, care chiar dacă sunt inegale din punctul de vedere al prezentării și, mai ales al înțelegerii fenomenului mortuar, au meritul cel puțin de a aduce date privind săpăturile de dincolo de Prut, multe dintre ele datând din vremea soților Stempkovski. Pentru zona de răsărit a Ungariei, trebuiesc amintite cimitirele de la Pusztaszikszo⁶⁸, Tiszafüred⁶⁹ și Gelej⁷⁰ aparținând în principal mediilor Füzésabony/Otomani, iar apoi cel de la Battonya⁷¹ din mediu Periam-Pecica. În Serbia au fost publicate în această vreme cimitirele de la Mokrin⁷² și Ostojicevo⁷³, aparținând aceleiași

59. K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 27-33.

60. I. Andrițoiu, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 241-256; idem, SCIVA, 32, 1981, 1-2.

61. G. Marinescu, Thraco-Dacia, 7, 1986, 1-2, p. 23-32.

62. E. Comșa, Thraco-Dacia, 2, 1988, 1, p. 111-124; L. Bâzru, Dacia NS, 33, 1989, 1-2, p. 39-78.

63. M. Florescu, Carpica, 10, 1978, cu o variantă în limba franceză în Actes du II-e Congrès International de Thracologie, București, 1980, p. 73-88.

64. M. Florescu, A. C. Florescu, Materiale 15, 1983, p. 112-123.

65. C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș*, Teză de doctorat, Cluj, 1981.

66. E. Moscalu, Hierasus, 7-8, 1989, p. 117-145.

67. V. A. Dergacev, *Pamjatniki epohi bronzy*, Chișinău, 1973; idem, *Moldaviya i sosednie territorij v epohu bronzy*, Chișinău, 1986.

68. F. Köszegi, AAH, 20, 1968, p. 101-141.

69. T. Kovács, *Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred*, RégFüz Ser. II, 17, Budapest, 1975.

70. T. Kemenczei, *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej*, RégFüz Ser. II, 20, Budapest, 1979.

71. A. Gazdapusztai, G. Gazdapusztai, ActaAA, 12, 1968, p. 5-51.

72. M. Girić, *Mokrin. Nekropola ranog bronzanog doba*, DissMon 11, Beograd, 1971.

73. Idem, Praehistorica, 15, 1989, p. 239-241.

grupe culturale, alături de alte descoperiri, în special movile funerare atribuite "grupeii înmormântărilor cu ocru" și, deosebit de important, marele cimitir Belegiș de la Beograd-Karaburma⁷⁴. Tot în această vreme se plasează și publicarea materialelor de la Orsoja⁷⁵, pe dreapta Dunării, cel mai mare cimitir Gârla Mare cunoscut până acum, dar în condiții cu totul nesatisfăcătoare, lipsind nu numai documentația grafică elementară, iar inventarele fiind amestecate, ceea ce face ca descoperirea să fie cu totul inutilizabilă.

Dar dincolo de rapoarte de săpătură în perioada 1967-1989 a apărut o serie de lucrări de certă importanță metodologică pentru studiul comportamentului mortuar. Cred că seria trebuie deschisă cu studiul deja celebru al lui Lewis Binford⁷⁶. Lucrarea lui Binford nu a apărut pe un teren gol. Preocupările școlilor americană și engleză de a trece dincolo de materialul strict arheologic sunt mai vechi, rod al serioaselor studii de antropologie culturală. Binford, într-o serie mai lungă de articole, a atacat problema comportamentului funerar prin coroborarea observațiilor arheologice de teren cu studiul statistic și sociologic concomitent cu utilizarea paralelelor etnologice. Trebuie însă subliniat că antropologii din Statele Unite ale Americii, în înțelesul american al antropologiei, beneficiau de observații etnologice amănunțite asupra populațiilor de amerindieni și nu numai, astfel că utilizarea paralelelor etnografice nu ducea la abuz. Pe drumul deschis de Binford au pășit apoi mulți alți cercetători, unii dintre ei descoperind noi valențe ale cercetării din perspectivă sociologică. Nu este momentul unei discuții teoretice, care de altfel într-o situație în care lipsesc cu totul date de ordin etnologic, iar, pe deasupra, ordinea fenomenelor arheologice nu este încă bine stabilită pe baza materialului direct, este cu totul neavenită, gratuită chiar. În 1967 apărea studiul profesorului P. Ucko⁷⁷, din păcate puțin luat în seamă, care atrăgând atenția asupra abuzului în comparația cu datele etnologice, cita o sumedenie de fapte înregistrate de etnografi, date care dovedeau, dacă mai era nevoie, variabilitatea comportamentelor umane, inclusiv cel mortuar. Pomind de la demersul sociologic în examinarea cimitirelor, mulți autori anglo-americani au reușit să creeze un cadru metodologic pornind către studiul de sistem ca țintă și cu procedee statistice ca tehnici de analiză⁷⁸. Din păcate, studiile anglo-americane și-au găsit puțin răspuns pe continentul european. Metodologia trasată în anii '50 de

74. J. Todorović, *Praistorijska Karaburma II. Nekropola bronzanog doba*, Monografje 4, Beograd, 197.

75. T. Filipov, *Nekropola ot kăsnata bronzova epoha pri c. Orsoja Lomsko*, Lom, 1976. De fapt un soi de catalog cu o parte din inventarele mormintelor descoperite, despre care se susține că au fost în număr de 267. Pentru alte detalii privind cimitirul de la Orsoja vezi A. Bonev, *Trakija i egejskijät svjat prez vtorata polovina na II hiljadoletie pr. n. e.*, Razkopki i proučvanija 20, Sofija, 1988, p. 39-54, care susține că au fost 343 de morminte de incineratie.

76. L. R. Binford, *Mortuary practices: Their study and their potential*, *American Antiquity*, 36, 1971, p. 6-29. Vezi și L. R. Binford, *An archaeological perspective*, New York-London, 1972, în care sunt reunite mai multe studii de certă valoare metodologică în care autorul își expune concepția sa teoretică.

77. P. Ucko, *World Archaeology*, 1, 1969, 2.

78. J. A. Tainter, *World Archaeology*, 7, 1975, 1, p.

U. Fischer a fost urmată de către A. Häusler în lucrări în care și-a propus să studieze înmormântările cu ocră din stepele nord-pontice⁷⁹ ca și în alte studii dedicate practicilor funerare preistorice⁸⁰. O contribuție valoroasă din punctul de vedere al metodologiei, al direcțiilor de cercetare a fenomenului mortuar în epoca bronzului o reprezintă lucrarea Margarinei Primas, care, pornind de la bazele stabilite de Fischer, a reușit să schițeze standarde funerare pentru principalele grupe culturale ale bronzului timpuriu din Europa Centrală, să stabilească relații între grupele de sex și vârstă și structurile funerare, inventare, dispoziția cadavrelor⁸¹. Abia către sfârșitul perioadei în discuție putem vorbi de preocupări de ordin paleosociologic⁸², de reconsiderări de metode, în special mult îndrăgita "stratigrafie orizontală" a cimitirelor⁸³. Și în literatura sovietică s-au înregistrat preocupări în acest sens⁸⁴. Pentru spațiul avut în vedere a predominat însă preocuparea pentru ordonarea în primul rând cronologică a cimitirelor și mai puțin pentru studiul de structură susceptibil să releve date de ordin paleosociologic. Sunt exemplare în acest sens strădaniile lui N. Kalicz⁸⁵, I. Boná⁸⁶ și I. Ecsedy⁸⁷, care au reușit să ofere ipoteze privind succesiunea unor înmormântări, dar mai puțin explicații privind structura comunităților înmormântate. Pentru România se poate înregistra lucrarea lui S. Morintz, dedicată epocii bronzului carpato-balcanic, dar, din păcate, ea a rămas o prezentare sumară a principalelor fenomene arheologice ale epocii, bazată în principal pe reluarea unor rapoarte, studii sau articole deja publicate. Fenomenului mortuar îi este rezervată o atenție minimală, fără discuții sau date noi⁸⁸. O altă contribuție dedicată epocii bronzului, în care sunt luate în seamă înmormântările, este cea a lui T. Bader, pentru nord-vestul Transilvaniei. Dar poate exemplul cel mai bun în ceea ce privește încercările de ordonare cronologică a cimitirelor îl oferă polemica dintre R. Hachmann și B. Hänsel privind ordonarea cronologică a cimitirului de la Cârna. Dacă primul autor, într-o recenzie de mică întindere⁸⁹, a încercat să schițeze o ordine a

79. A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Ural und Dnepr*, Berlin, 1974; idem, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976.

80. Idem, *Praehistorica*, 15, 1989, p. 163-166.

81. M. Primas, *BerRGK* 58, 1977, 1, p. 4-163. Un alt studiu care a încercat analize pe baza inventarelor funerare și s-a ocupat în acest fel de cimitirul de la Miokrin este lucrarea lui G. Schumacher-Matthäus, *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken*, Marburger Studien 6, Mainz, 1985, dar cu concluzii cel puțin discutabile.

82. K.-F. Rittershofer, *BerRgk*, 68, 1987, (extras).

83. Vezi de pildă studiile publicate în volumul Peroni R. (ed.), *Necropoli e usi funerari nell'età de ferro*, *Archeologia, Materiali e problemi* 5, Firenze, 1981.

84. V. A. Alekshin, *CurrAntr*, 24, 1983, 2, p. 37-49, inclusiv comentariile la articole.

85. N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapest, 1968.

86. I. Boná, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapest, 1975.

87. I. Ecsedy, *The people of the Pit-Grave kurgans in Eastern Hungary*, Budapest, 1979.

88. S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii I. Epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean*, București, 1978; vezi și recenzia lui T. Soroceanu în *ActaMN* 16, 1979, p. 862-865.

89. R. Hachmann, *Germania*, 46, 1968, 2, p. 368-370 (recenzie la V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*).

înmormântărilor, pe baza răspândirii planimetrice în cadrul ariei funerare de la Cârna al unor motive decorative, cel de al doilea a recurs la o tehnică mai complexă, aceea a analizei combinațiilor de tipuri, și, ajungând la concluzii diferite, a respins încheierile lui Hachmann⁹⁰. O analiză asemănătoare cu cea a lui R. Hachmann a încercat și T. Soroceanu pentru cimitirul de la Mokrin, ajungând să contureze etape de înmormântare succesive⁹¹, dar rezultatele au fost contestate⁹². Aceeași procedură a folosit-o și A. Oancea pentru analiza cimitirului monteorean de la Pietroasa Mică⁹³, din Curbura Carpaților, dar cu aceleași rezultate artificiale, ambilor autori fiindu-le comună omisiunea relației dintre inventare și grupele de sex și vârstă și obsesia evoluției lineare a cimitirelor preistorice⁹⁴. În orice caz aceste contribuții au meritul indiscutabil de a încerca ieșirea din tiparul îngust, strict al ordonărilor cronologice, pe orizonturi de înmormântări sumar definite, căutând să răspundă la întrebările firești pe care masa de material o pune continuu. O strădanie asemănătoare este și cea a lui Iarovoï⁹⁵, chiar dacă uneori păcătuiești prin excesul ierarhizării informației, metodă care-l lipsește de perspectiva din care ar fi putut vedea pădurea... Oricum lucrarea reușește să pună în evidență variabilitatea ritualului funerar la înmormântările zise lamnaia, variabilitate exprimată prin structuri funerare diferite pentru gropi, modalități diferite de dispunere a morților etc. Tot pentru această perioadă trebuie să amintim repertoriile arheologice ale județelor Botoșani⁹⁶ și Iași⁹⁷, ambele redactate după cele mai stricte reguli metodologice.

Între 1990-1995 au fost făcute 46 de descoperiri funerare dintre care 27 prin săpături sistematice, unele continuând pe cele anterioare, un sondaj și 6 salvări, restul fiind descoperiri de suprafață sau fortuite.

În linii mari pentru epoca bronzului între Tisa, Dunăre, Marea Neagră și Nistru dispunem de ceva mai mult de 10.000 de înmormântări provenind din

90. B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968, I, p. 136-142; idem, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 62-65.

91. T. Soroceanu, PZ, 50, 1975, p.

92. M. Șandor-Chicideanu, I. Chicideanu, Dacia NS, 33, 1989, 1-2, p. 15.

93. A. Oancea, Dacia NS 25, 1981, p. 131-191. Vezi și critica la I. Motzoi-Chicideanu, *Observații asupra cimitirului din epoca bronzului de la Pietroasa Mică*, pe adresa www.archaeology.ro/imc-artrja.thm.

94. Mai putem semnală ca încercări de a ordona necropolele nu numai pe criterii cronologice, alte studii cum sunt: I. Motzoi-Chicideanu, *op. cit.*; idem, Dacia NS, 30, 1986, 1-2, p. 7-47, care se referă la cimitirul de la Cârna și este momentul să spun că titlul "*Die frühtraktische Kultur*" nu îmi aparține, el aparținând în redacția revistei sub "imperiul" momentului; M. Șandor-Chicideanu, I. Chicideanu, Dacia NS, 33, 1989, 1-2, p. 5-38, care se ocupă de obiceiurile funerare ale comunităților Periam-Pecica.

95. E. V. Jarovoï, *Drevnešije skotovodčeskie plemena Jugo-Zapada SSSR (klassifikacija pogrebal'nogo obrjada)*, Chișinău, 1985.

96. A. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976.

97. V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași 1984, 1, vol. II, Iași, 1985.

1033 descoperiri. Doar la prima vedere, așa cum am mai spus, acestea reprezintă o bază documentară solidă și largă. În realitate lucrurile stau cu totul altfel, căci din punct de vedere demografic pentru un interval de timp de aproape 2 milenii cifra apare ca total nesemnificativă. Mă refer mai apoi la faptul că documentarea este lacunară în timp și spațiu, existând zone geografice sau arii arheologice pentru care descoperirile sunt cu totul insuficiente. Astfel dacă pentru mediile Otomani avem la dispoziție – în spațiul avut în vedere – 1233 de înmormântări, pentru cultura Periam-Pecica 850, pentru grupa Belegiș 517, alte grupe sau culturi de certă importanță sunt mult mai puțin documentate din acest punct de vedere, cum este cazul pentru Monteoru cu 432 înmormântări, Gârla Mare cu ceva mai mult de 400. Există însă și situații în care numărul mic al înmormântărilor disponibile reflectă conținutul și caracterul intern al grupei respective cum este cazul pentru Schneckenberg cu 44 de înmormântări sau pentru grupul de descoperiri Kugelamphorenkultur din nordul Moldovei cu 93, în ambele cazuri morminte izolate sau grupuri mici de morminte. O problemă o constituie comportamentul funerar al grupelor Glina și Tei, ambele cu arii destul de bine precizate, dar în primul caz nedispunând de nici o descoperire sigură, iar în al doilea caz abia dacă avem la dispoziție 20 de înmormântări, nu toate corespunzător puse în circulație. Ne-am putea pune, măcar în aceste cazuri, chiar întrebarea: este reală existența acestor grupe sau ele sunt o creație rezultată în urma unor studii exclusiv ceramologice? Evident că în asemenea situații analiza comparativă este limitată din capul locului. Nu am dat o cifră pentru înmormântările sub movile. Cele cercetate în spațiul în discuție sunt cu totul prea puține ceea ce m-a determinat să mă lărgesc examinarea doar în acest caz, lucrând pe un eșantion de circa 2200 de înmormântări răspândite din pusta ungară până la Volga mijlocie.

Eforturile îndreptate către ordonarea cronologică a cimitirelor, omițând problemele de structură internă, de stabilire a unor standarde, nu constituie vina directă a celor care le-au întreprins. Ele sunt expresia unei necesități născute din amalgamul de culturi, grupe culturale, aspecte, faciesuri, apărute ca ciupercile după ploaie, ca rezultat al unor săpături făcute după criteriile cel mai adesea subiective, fără o coordonare a temelor de cercetare. Una din marile probleme apărute cu puțini ani înainte, dar agravate în perioada 1967-1989, este aceea a noilor grupe identificate. Cel mai adesea se poate observa că acestea au o arie direct proporțională cu posibilitățile personale ale cercetătorilor de a se deplasa și documenta, interesul arheologic, științific, fiind uneori legat de micile comandamente umane. Rezultatul este egal cu grupele Cernavodă I-III, Foltești I-III, Grumăzești, Copăceni, Iernut, Zoltan, Foieni, Roșia, Șoimuș, Odaia Turcului, Năeni-Schneckenberg, Govora-Fundeni, Coslogeni chiar etc. Debutul lor în circuitul științific a avut loc în spațiile înguste ale unor preocupări corespunzând adesea teritoriului de comună, sau după un termen mai vechi, dar mai potrivit, de plasă. Lipsa comunicării, existența unor "explicații-panaceu" de genul marxismului militant, cu corolarele lui – naționalismul în formă tracă sau indoeuropeană, au silit pe mulți dintre noi să recurgem la soluții facile. Este evident că fragmen-

tarea excesivă a peisajului arheologic se constituie ca impediment în studiul comportamentului funerar al epocii bronzului. Cred că principalele cauze au fost cercetarea limitată zonal, lipsa de experiență și profesionalism, exagerarea unor modele teoretice, lipsa comunicării, istoricismul moștenit de la înaintașii din secolul 19, dornici a reconstitui modele statale după modele antice și ar mai fi... Așa au apărut nenumărate grupe "culturale" cărora le lipsesc una dintre principalele trăsături – mormintele. În această situație suntem fie nevoiți a accepta existența unor comunități pe spații reduse, cu un habitat nedefinit, cu olărie selectată de urmași (adică noi) și fără înmormântări, fie să procedăm la o examinare minuțioasă urmată de o tot la fel de minuțioasă și nemiloasă exmatriculare a acestor grupe. Problema este agravată de atribuirile de ordin "etno-cultural", "etno-cultural-lingvistic"⁹⁸ neluându-se în seamă că, foarte probabil, în preistorie mentalul colectiv era cu totul deosebit de cel al secolului 20! Problema ar putea fi rezolvată în primul rând prin revizuirea unor concepte teoretice, între care cel de cultură este cel dintâi! Termenul a fost în repetate rânduri explicat, "demonstrat" și, mai ales, folosit fără discernământ. Uitându-se conținutul arheologic, cu limitele corespunzătoare, al noțiunii, i s-a dat cel mai adesea o încărcătură etnică și/sau istorică, cu consecințele dezagreabile ce au decurs de aici. Credem că o nuanțare a termenului în condițiile cercetării moderne este de dorit, subliniindu-se valoarea sa ca termen de jargon profesional, delimitat de sensuri etnice, lingvistice sau istorice⁹⁹.

O problemă cu totul aparte o constituie analiza antropologică. Este evidentă necesitatea de a stabili cu cât mai multă exactitate apartenența la grupele de vârstă și sex a înmormântărilor din orice epocă, relația dintre acestea și elementele mormintelor fiind susceptibilă să aducă clarificări nu numai de ordin cronologic. Trebuie subliniat însă că cea mai mare parte a descoperirilor funereare, inclusiv a unor cimitire întinse, nu a beneficiat de examinări antropologice. Există cu toate acestea în literatura de specialitate destule lucrări¹⁰⁰ dedicate

98. Merită în acest sens reamintite considerațiile lui I. Nestor: "Dacă există așadar temeiuri suficiente pentru a admite ipoteza că la trecerea spre epoca bronzului s-a făcut și la noi pasul hotărâtor către formarea și răspândirea graiurilor de tip indo-european, nu tot atât de îndreptățită apare ipoteza după care încă din acea vreme și până la sfârșitul epocii bronzului, am putea vorbi despre o diferențiere care să permită denumirea de traci – sau pentru regiunile mai vestice de iliri – (grupele istorice ale indo-europenilor din aceste regiuni) pentru populațiile de pe teritoriul țării noastre. Este mai probabil că o astfel de diferențiere lingvistică specifică a intervenit mai târziu...". I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 129.

99. Pentru termenul de cultură vezi la A. R. Radcliff-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă*, București, 2000, p. 12-13; L. R. Binford, *American Antiquity* 28, 1962, p. 217-225; M. Babeș, vocea *Cultură*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I, București, 1994, p. 390.

100. Din numeroasa literatură cităm aici doar câteva exemple: G. Acsădi, J. Nemeskéri, *op. cit.*; D. Nicolăescu-Plopșor în V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Căma*, București, 1961, p. 365-382; C. Maximilian, *Sărata-Monteoru. Studiu antropologic*, București, 1962; O. Necrasov, *Hierasus* 1, 1979, p. 97-110; eadem, *ArchSuisseAnthr* 43, 1979 (1981), 2, p. 59-68; eadem, *Thraco-Dacica* 5, 1984, 1-2, p. 28-35; A. Comșa, *Symposia Thracologica* 5, 1990, p.

diagnozei antropologice. Dar pentru cercetarea românească se poate observa cu ușurință predilecția pentru determinări de genul "europoid", "dinaric", "nordic", etc., uitându-se că procesul de metisaj a fost probabil cu mult mai intens în preistorie decât în timpurile moderne. Apariția unei lucrări de referință pentru studiul antropologic al resturilor osteologice preistorice¹⁰¹ a rămas practic fără ecou în literatura de specialitate, cu atât mai puțin contradicțiile inerente demersului¹⁰². Rămâne totuși de menționat, pentru spațiul românesc, o lucrare generală care a încercat o discuție asupra înmormântărilor Otomani, Gârla Mare și Monteoru din prisma analizei antropologice, chiar dacă uneori a excelat prin pasaje licențioase¹⁰³. Problema rămâne însă și contradicțiile metodologice ale antropologiei fizice rămân, păstrându-se în continuare dilema sex antropologic sau sex arheologic. Legată de cercetarea antropologică este și cea a determinărilor paleontologice, oasele de animale, uneori chiar schelete întregi, fiind frecvent descoperite în morminte. Dar în afara speciei, mai trebuie precizate și care anume părți din schelet se găsesc în morminte, fiind relativ vizibilă preferința pentru membrele anterioare în cazul ovicaprinelor, trunchi și membre anterioare la bovine etc., ca și relația dintre structura mormântului, modul de dispunere al cadavrului, categoriile de inventar și ofrandele alimentare. Nu sunt rare nici înmormântările de animale, a căror funcție exactă este încă greu de precizat¹⁰⁴.

Este greu de făcut o prezentare statistică asupra modului în care au fost publicate descoperirile cu caracter funerar ale epocii bronzului. Cea mai mare parte au fost prezentate în rapoarte de întinderi variate¹⁰⁵. Sunt puține cazurile în care alături de planurile exacte ale complexelor – cimitir, morminte – sunt ilustrate și toate piesele de inventar. Din cauze diferite, multe cimitire, a căror importanță este evidentă, au fost înfățișate necorespunzător, astfel că valoarea lor a fost pe această cale diminuată. Și nu trebuie uitat că aproape nici un cimi-

100-103; M. Cristescu în P. Roman (ed.), *The thracian world at the crossroads of civilization*, I, București, 1997, p. 487-492; K. W. Alt, W. Vach, PZ, 69, 1994, 1, p. 56-91; precum și contribuțiile din volumul K.-F. Rittershofer (Hrsg.), *Sonderbestattungen in der Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa*, Internationale Archäologie 37, Espelkamp, 1997.

101. G. Acsádi, J. Nemeskéri, *op. cit.*

102. V. și discuția asupra diagnozelor antropologice pentru cimitirul de la Mezöcsát, la B. Hänsel, N. Kalicz, BerRGK, 67, 1986.

103. D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975.

104. V. de pildă pentru înmormântările de animale mari (bovine) din mediul Kugelamphorenkultur, sau de cai din mediile șnurceramice din Europa Centrală, la U. Fischer, *op. cit.*, p. 235-236, sau cazul M. 6 din cimitirul Aunjetitz de la Ludanice-Mýtna Nová Ves, unde într-o groapă rectangulară a fost depus un schelet de ovicaprină așezat chircit pe dreapta și cu capul la vest, alături de care se găseau un pumnal din metal, un ac "cipriot", un străpungător din bronz și un vas înăuntrul căruia se găsea o săgeată din radiolarit, întreaga înmormântare respectând ritualul specific mormintelor masculine, cf. J. Batora, în J. Batora, J. Peška, *Aktuelle Probleme der Erforschung der Bronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei*, Nitra, 199, p. 67 și fig. 3.

105. V. supra nota 8.

tir nu a fost și nu poate fi cercetat în întregime. Precumpănind preocuparea pentru ordonarea cronologică, multe detalii au fost omise, astfel că aproape fiecare obiectiv funerar se prezintă incomplet, ceea ce îngreunează mult analiza de ansamblu. O problemă aparte o constituie cercetările în movilele funerare. Cel mai adesea este vorba de zone întinse, adevărate câmpuri de tumuli, din care abia sub 5% au fost cercetați astfel că orice fel de concluzii de ansamblu trebuie să presupună precauții. Modalitatea de a săpa tumulii cu utilaje grele nu mi se pare fericită. Exemplele de săpături corecte cum sunt movilele de la Valea Lupului sau Smeeni și poate cele din lunca Jijiei, nu au fost urmate, în schimb în Basarabia; după nefericitul exemplu sovietic, toate movilele au fost săpate, distruse de fapt, cu buldozerul, aceeași "tehnică" de săpătură fiind aplicată și pentru câțiva dintre tumulii din Cadrilater. Prin acest procedeu s-a reușit să se piardă multe informații privind nivelele de săpare ale gropilor funerare, structurile acestora și, nu în ultimul rând, stratigrafia întregii movile. Pe de altă parte, datorită resurselor financiare insuficiente, nu a fost posibilă o cercetare temeinică din toate punctele de vedere ale unor zone cu movile funerare – câmpuri de tumuli –, astfel că cel puțin pentru Câmpia Română sau pentru pusta maghiară, descoperirile de acest fel, odată cartate, oferă o imagine falsă prin numărul lor redus. Situația ar fi putut fi alta în câmpiile nord-pontice, dar propensiunea pentru săpatul cu utilaje grele, așa cum am mai spus, a dus la irosirea prilejului... Cu toate acestea numărul mare de movile funerare săpate mai bine sau mai puțin bine, constituie un eșantion destul de bun pentru o privire de ansamblu. De cele mai multe ori lipsesc observațiile care să poată permite stabilirea raporturilor dintre cimitir și așezare, simpla apropiere nefiind în măsură să răspundă la întrebare. Cea mai mare parte a cercetătorilor încă acceptă ideea evoluției lineare a cimitirelor, de aici pornind și propensiunea către stratigrafieri orizontale care să ducă neapărat la precizarea unor zone/etape, dispuse de la un capăt al necropolei la celălalt în strictă ordine cronologică. Se ignoră astfel posibilitatea existenței unor parcele funerare, fiecare cu propria sa cronologie de înmormântări și dispuse aleatoriu în cadrul ariei funerare. În ceea ce privește mormintele, atenția a fost îndreptată mai totdeauna asupra inventarelor și mai puțin asupra structurii generale a înmormântării, astfel că morminte cu 4-5 vase și două-trei podoabe sunt repede considerate drept "bogate", uitându-se că cel puțin în cazul mormintelor tumulare, căroră adesea le lipsește inventarul din materiale neperisabile, au necesitat un remarcabil consum de muncă, de energie socială, care reflectă tocmai importanța/rangul social ridicat al defunctului căruia nu i-a rămas alături decât o biată oală... Sunt puține fenomenele arheologice ale epocii bronzului din spațiul avut în vedere, căroră li s-a putut preciza un standard funerar. De aceea deseori se afirmă că la începutul cutărei culturi a predominat inhumăția, apoi incinerăția, pentru că la finele ei să apară din nou inhumăția... Raportul dintre cele două procedee de tratare a cadavrelor (numite impropriu rituri) trebuie stabilit pe baza unui eșantion corespunzător și abia apoi se poate păși, cu rezerve,

la interpretări, căci pătrunderea unui procedeu diferit, în proporție redusă, poate fi expresia unor contacte între comunități cu obiceiuri mortuare diferite și mai puțin expresia unei evoluții interne. Deseori în rapoarte se acordă o importanță redusă modului de dispunere al scheletelor, menționându-se arareori poziția exactă, conexiunea anatomică sau lipsa ei, orientarea. În ceea ce privește orientarea, persistă încă credința naivă că dispunerea scheletelor cu capul într-o direcție sau alta se făcea în funcție de poziția soarelui¹⁰⁶, în realitate fiind vorba de anume reguli de dispunere a cadavrelor în funcție de grupele de vârstă și sex, deseori fiind întâlnită regula dispunerii bipolare și complementare¹⁰⁷.

Față de masa de izvoare directe, de calitatea lor, studiul comportamentului funerar al epocii bronzului nu poate ajunge la încheieri definitive decât în rare cazuri. Important este în primul rând a se căuta corespondența dintre practicile funerare și grupele ceramice/culturi de-a lungul timpului și de-a latul spațiului. Este probabil ca pentru unele arii culturale să se poată contura anumite standarde funerare, care, odată schițate, trebuiesc studiate chorologic și cronologic, stabilirea tendinței lor de mișcare în timp și spațiu, căci, fără îndoială, documentarea va spori. Și, foarte probabil, va trebui examinată și posibilitatea ca anumite obiceiuri funerare să fi fost subiecte ale schimbului, ca expresii de identitate socială, de prestigiu, pe această cale putând fi amendată concepția migraționistă, comună încă multor specialiști. Odată conturate standardele funerare, studiul lor coroborat cu sistemele de habitat și din nou cu ceramica, industria pietrei, a osului și a prelucrării materialelor va duce cu siguranță la redefiniri de grupe/culturi. Totodată, stabilindu-se criteriile de structură ale cimitirelor se va putea trece la ordonarea în timp a "orizonturilor" de înmormântări în condiții cu mult mai precise.

106. M. Florescu, *Carpatica*, 10, 1978, p. 106-107, pentru cimitirul de la Căndești și pentru Cimitirul 4 de la Sărata Monteoru, la L. Bârzu, (*op. cit.*, p. 42).

107. M. Primas, *BerRGK* 58, 1977, p. 75-77, unde atrage atenția asupra faptului că poziția și orientarea cadavrelor sunt în directă legătură cu grupa de sex căreia i-a aparținut defunctul.